

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Філософія, 2(7), 22-29.
УДК 21/29:233-23
<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2022/7-4/11>

Ганна Гнатовська, канд. філос. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-9699-1037>
e-mail: gnatovskanna@knu.ua

ТЛУМАЧЕННЯ ПРАТЬЯКША В ПЕРШОМУ РОЗДІЛІ ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ "НЬЯЯ-СУТРА"

Присвячено дослідженню тлумачення пратьякша в першому розділі першої частини "Ньяя-сутра", що стало визначальним ґрунтом для усієї подальшої історії розвитку цього поняття у вченнях ньяїків та їхньої полеміки з опонентами. Застосовано методи етимологічного та контекстуального аналізу, окреслено ключові змістові конотації пратьякша та розкрито головні питання його інтерпретації та перекладу.

Перший розділ першої частини "Ньяя-сутра" – системне ядро твору загалом, тому його ретельне дослідження має першочергове значення як для реконструкції вчення даршани Ньяя, так і для з'ясування специфіки актуалізації представлених у цій частині тексту лексем, у філософському дискурсі Індії загалом. Однак лаконічність обраного для аналізу тексту відкриває досить об'ємну перспективу різних інтерпретацій та формує низку відкритих питань. Тривалість традиції коментарів, присвячених "Ньяя-сутра", є свідченням важливості цього твору і складності реконструкції його змісту. Відкриті питання, актуалізовані в процесі цього дослідження, не лише мають стати основою для подальших розвідок, але й розкривають специфіку проблематики пратьякша у філософському дискурсі Індії.

З'ясовано, що дослідження поняття пратьякша в ученні даршани Ньяя передусім вимагає аналізу таких понять: прамана, індрії, манас, артха, джняна, буддгі. Висловлено припущення, що прамана пратьякша – це радше "ситуація" здобуття знань, які відповідають критеріям істинності, аніж просто "знаряддя пізнання" або "здатність до пізнання", тому простий переклад її як "сприйняття" видається недостатньо обґрунтованим. Визнано, що відкритим і нагальним для подальших досліджень є питання, чи кожен контакт між індріями і артхою обов'язково приводить до формування джняна, що відповідає критеріям: ав'япадешьям ("таке, що передусь визначенню і висловлюванню"), ав'ятірекав'яггічарін ("таке, що є ясним, чітким, несуперечливим і стійким"), в'явасаятмака ("таке, що є інтенсивним, яскравим і сповненим енергією"). Важливим визначено питання, чи можливо говорити про контакт індрії, у значенні простого переліку емпіричних органів чуття (зору, слуху, дотику, смаку, нюху), з артха без посередництва манас, а також – як витлумачити можливу роль західного концепта "свідомість" у цьому процесі.

Ключові слова: пратьякша, індійська філософія, "Ньяя-сутра", прамана, індрії, манас, артха, джняна, буддгі.

Вступ. Проблема неперекладності особливо чітко відстежується у дослідженні філософських першоджерел на санскриті. З одного боку, важко втриматись від спокуси не вдаватися до перекладу головних лексем індійської філософії і впровадити їх вживання у вигляді транскрипції, з іншого, переклад – необхідна умова відкритості творчої спадщини індійських мислителів для вітчизняного інтелектуального дискурсу. Тому заради максимально успішного розвитку індологічних розвідок в Україні, мусимо опрацювати й узгодити лексикон, де буде поєднано ці дві, здавалося б, протилежні настанови.

Пратьякша (санскр. *pratyakṣa*) – термін, що, попри його важливість для історії індійської філософії, відносно нечасто описується у центрі уваги дослідників і належить до числа тих, які перекладаються без особливих застережень як *сприйняття* (англ. – *perception*) (Stephen, 2021; Matilal, 1992; Dunne, 2006; Chandra, Shekhar, Vyas, 1991; Chittaranjan Naik, 2019; Sinha, 1982). Однак в англо-санскритських словниках, зокрема у словнику Монье-Вільямса, він має значно більший перелік відповідників, що відкривають цікаву перспективу оригінальних смислових конотацій. Уваги заслуговує також те, що, наприклад, у словнику санскриту Кельнського університету цей термін взагалі не пропонується перекладати як *сприйняття* (англ. – *perception*), натомість це поняття, за цим словником, має 42 інших лексичних репрезентантів у санскриті.

Тут і далі використана Міжнародна система транслітерації санскриту IAST (International Alphabet of Sanskrit Transliteration): "visible, present before the eyes, perceptible; distinct, clear, direct, manifest, actual, immediate, real; keeping in view, discerning; direct perception, ocular evidence, apprehension by the senses; superintendence of, care for; a kind of style descriptive of impressions derived from the senses; in the sight or

presence of, before the eyes, clearly, directly, explicitly, personally; explicitly, really; actually, visibly, expressly, directly; before one's face, publicly" (Monier-Williams, 1899: 663–674).

Пратьякша – прамана (санскр. *pramāṇa*) що зазвичай згадувалось першим і визнавалось більшістю індійських мислителів, однак спосіб його тлумачення у різних даршанах і течіях різниться і має виразні специфічні риси. "Прамановада" (санскр. *pramāṇa-vāda*) або "праманашастра" (санскр. *pramāṇa-śāstra*) – одна з найпопулярніших у науковій літературі тем дослідження індійської філософії, а термін *прамана* часто стає предметом застосування монопонятійного підходу [див., зокрема: Lama Doboov 2012, Mohanty 1988]. Це насамперед ми можемо пояснити тим, що ця тема мала неабияке значення для самих індійських мислителів. Аргументом на користь цього твердження можуть слугувати навіть самі лише назви відомих філософських першоджерел: "Праманасамуччая" (санскр. *Pramāṇasamuccaya*) Дігнаги (санскр. *Diṅnāga*) та "Праманавартікакаріка" (санскр. *Pramānavarttikakārika*) Дгармакірті (санскр. *Dharmakīrti*). Дігнага (480–540 рр. н. е.) та Дгармакірті (VI–VII ст. н. е.) – видатні буддійські філософи і логіки. Загалом висловити свою позицію щодо тлумачення праман та спростувати думку опонентів вважала за потрібне більшість індійських мислителів. Водночас актуальність дослідження тлумачення праман в індійській філософії аргументована тим, що ця тема є однією з тих, що науковцями західного світу розпізнаються гранично національними і відповідно філософськими. У дослідженні ми дотримуємось правил транскрипції, розроблених вітчизняними індологами під керівництвом Дмитра Бурби (Бурба, 2018: 104–122).

Об'єктом нашого дослідження є перший розділ першої частини тексту "Ньяя-сутри" мовою оригіналу, а

предметом є переклад, базове пояснення та проблематизація тлумачення пратьякша в цьому творі.

Мета цього дослідження – визначити зміст проблеми тлумачення пратьякша в першому розділі першої частини "Ньяя-сутри". Для її успішної реалізації необхідно розв'язати такі завдання: по-перше, розкрити головні змістові конотації поняття пратьякша в першому розділі першої частини "Ньяя-сутри", що дозволяють ставити під сумнів коректність його однозначного перекладу; визначити ключові питання, що потребують відповіді в подальшій роботі з дослідження цього концепту в історії індійської філософії.

Джерела. "Ньяя-сутра" (санскр. – *Nyāya Sūtras*) – ключове першоджерело даршани ньая, час створення якого датують приблизно від VI ст. до н. е. до III–IV ст. н. е. а автором її вважають легендарного Акшопаду Гаутаму (санскр. *Akṣarāpa Gautama*), хоч зрозуміло, що у тривалому процесі створення цього об'ємного тексту брала участь більше ніж одна особа. Складається з 5 книг, кожна з яких містить два розділи. Слід зауважити, що така істотна розбіжність дат часу створення є типовою для історії індійської філософії. Складно переоцінити вагомість і значення цього твору для історії індійської філософії, водночас у ньому ми знаходимо не лише пояснення значення поняття *пратьякша* для представників ранньої ньаяї, але і стислий виклад їхньої полеміки з буддистами щодо нього. Це дозволяє сподіватися на плідність дослідження цього першоджерела для формування ґрунтового розуміння змісту обраного нами терміна. Зосередження уваги лише на першому розділі першої частини "Ньяя-сутри" в цій статті, аргументована об'ємністю та складністю цього першоджерела, яке вимагає як мінімум низки досліджень для свого вичерпного перекладу і пояснення, а також тим, що саме цей шматок містить сутри, які сформували базову основу вчення даршани Ньяя загалом.

Серед досліджень, присвячених тлумаченню прамани пратьякша у індійській філософії насамперед слід відзначити доробок Б. К. Матілали (Matilal, 1992; 1997), М. Чадга (Chadha, 2017; 2021), Дж. Танізава (Tanizawa, 1995), К. Поттера (Potter, 1975; 1977), П. Мондала (Mondal, 1982), К. Бхаттачар'я (Bhattacharya, 2021), Н. Чіттаранджан (Chittaranjan, 2019). А серед тих, хто присвятив свої розвідки вченню Ньяя, слід відзначити ґрунтовність робіт К. Чакрабарті (Chakrabarti, 1975), С. Чаттерджи (Chatterjee, 2016), Б. Дас (Das, 1998), М.-Р. Дасті (Dasti, 2010), Дж. Бхаскар (Bhaskar, 2015), М. Мохіутддін (Mohiuddin, 2021). Наявність ґрунтовних досліджень, де висвітлена обрана нами тема, не заперечує актуальності подальшої роботи з її вивчення, передовсім з метою формування належного аргументованого лексикону для перекладів українською класичних творів індійської філософії на санскриті.

Покажемо, на наш погляд, є те, що спеціалізовані дослідження присвячені поняттю *пратьякша*, де дослідники утримуються від перекладу, а переважно зосереджені на способі його тлумачення буддистами (див., зокрема: Gupta, 2006; Manaktala, 2020), адже в історії індійської філософії саме буддисти, найімовірніше, виконали ключову роль у його проблематизації. Водночас і серед тих, хто спрямував свої розвідки на небуддійські філософські концепції, ми зустрічаємо поодинокі випадки або відмови від перекладу (Das, 1998), або вживання подвоєння "Perception (Pratyakṣa)" (Puruṣottama Bilimoria, 1980).

Лексикон української мови містить два близьких за значенням терміни: *сприйняття* та *сприймання*. У

"Філософському енциклопедичному словнику" представлено лише *сприймання*, що витлумачене як: "Чуттєве осягнення предметів та явищ дійсності в сукупності притаманних їм властивостей та особливостей за безпосередньої їх дії на органи чуття." (ФЕС, 2002), в іншому вітчизняному словнику читаємо, що: "Сприйняття – відображення людиною та твариною предметів і явищ за безпосередньої їх дії на органи чуття у вигляді конкретних чуттєвих образів" (Філософія: словник термінів та персоналій, 2020). Зрозуміло, що визначення і пояснення терміна *сприйняття* та його переклад різними мовами є відкритим, складним і дискусійним питанням. Свідченням на користь цієї тези є стаття "Перцепція, аперцепція, сприйняття" у третьому томі "Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей." (ЄСФ, 2013: 65–73).

Методологія. Методологія цього дослідження ґрунтується на принципі поліісторичності філософії та реалізації монопонятійного і міждисциплінарного підходів. Крім загальнонаукових методів (аналізу, синтезу, опису і порівняння), для виконання обраних мети та завдань маємо застосувати методи етимологічного, аксіоматичного та контекстуального аналізу.

Результати. Щодо етимології терміна *пратьякша* більшість дослідників цілковито суголосні і поділяють думку, висловлену ще Монье-Вільямсом (Monier-Williams 1899, 663), що це слово утворене з *праі* (санскр. *prati*) та *акша* (санскр. *akṣa*).

"towards, near to; against, in opposition to; back, again, in return; down upon, upon, on; before nouns it expresses also likeness or comparison; in the sense of towards, against, to, upon, in the direction of; opposite, before, in the presence of; in comparison, on a par with, in proportion to; in the vicinity of, near, beside, at, on; at the time of, about, through, for; or used distributively, to express at every, in or on every, severally; in favour of, for; on account of, with regard to, concerning; conformably or according to; as, for" (Monier-Williams, 1899: 661).

"1) an axle, axis; a wheel, car, cart; the beam of a balance or string which holds the pivot of the beam; a snake; terrestrial latitude; the collar-bone; the temporal bone; 2) a die for gambling; a cube; a seed of which rosaries are made; 3) an organ of sense; sensual perception; the soul; knowledge, religious knowledge; a lawsuit; a person born blind" (Monier-Williams, 1899: 3).

Типова для санскриту полісемія відкриває відносно розмаїтий спектр інтерпретації, але усталеною є та, згідно з якою *праі* слід у цьому контексті перекладати як "toward" (тобто українською це прийменник "до", або "на", або "зоб", або "щодо"), а *акша* – "sense organ" (українською – орган чуття) (Klein, 1998: 90). У свою чергу, термін *акша*, імовірно, походить від дієслівного кореня √ікш (санскр. √īkṣ), у значенні якого переважає апеляція до зорового сприймання – "бачити".

"to see, look, view, behold, look at, gaze at; to watch over; to see in one's mind, think, have a thought; to regard, consider; to observe; to foretell for" (Monier-Williams, 1899: 170).

Як ми вже зазначали, актуалізація цього терміна в індійській філософії відбулась у контексті проблеми визначення праман. Етимологія терміна прамана, імовірно, може бути витлумачена поєднанням дієслівного кореня √пра (санскр. √prā) (Monier-Williams, 1899: 701) який має відносно моносемічне значення та перекладається як "заповнювати", та іменника *манас* (санскр. *manas*), що традиційно перекладається у науковій літературі як "розум", але часто вживається без перекладу

(Amin, Sharma, Vyas, Vyas, 2014: 71–75; Soni, 2020: 315–328; Takahashi, 2019: 421–452; Samanta, 2012), через унікальну специфічність і полісемічність.

"mind (in its widest sense as applied to all the mental powers), intellect, intelligence, understanding, perception, sense, conscience, will; the spirit or spiritual principle, the breath or living soul which escapes from the body at death; thought, imagination, excogitation, invention, reflection, opinion, intention, inclination, affection, desire, mood, temper, spirit; in the mind; in thought or imagination; with all the heart, willingly" (Monier-Williams, 1899: 783).

Зокрема, вітчизняний індолог Ю. Завгородній визначив, що "манас – внутрішній орган людини, що відповідає за координацію почуттів." (Завгородній, 2006: 108), а етимологія цього терміна, у свою чергу, спрямовує нас до дієслівного кореня √ман (санскр. √man), який зазвичай перекладають як "думати", але через властиву йому полісемію серед іншого може бути перекладений як: "сприймати", "пізнавати", "спостерігати", "розуміти", "шанувати", "викликати сумнів". Однак існує й інший спосіб тлумачення етимології прамана, представлений, зокрема, в дисертації М.-Р. Дасті (Dasti, 2010: 12), де походження цього терміна пояснюють дієслівним коренем √ма (санскр. √mā), що може бути перекладений як "вимірювати" і "формувати".

"to think, believe, imagine, suppose, conjecture; to regard or consider any one or anything (acc.); to think one's self or be thought to be, appear as, pass for; to be of opinion, think fit or right; to agree or be of the same opinion with (acc.); to set the heart or mind on, honour, esteem; to think of; to perceive, observe, learn, know, understand, comprehend; to offer, present, to honour, esteem, value highly; to call in question, doubt." (Monier-Williams, 1899: 783).

"to measure, mete out, mark off; to measure out, apportion, grant; to help any one (acc.) to anything (dat.); to prepare, arrange, fashion, form, build, make; to show, display, exhibit; (in phil.) to infer, conclude; to pray (yācā-karmaṇi)." (Monier-Williams, 1899: 804).

Загально визнано (Chattopadhyaya, 1986: 170), що в даршані Вайшешика, вчення якої є максимально близьким до поглядів ньяйків, праманами визнано пратьякшу та ануману. Водночас у "Вайшешика-сутрі" (санскр. *Vaiśeṣika-sūtra*) ми не знаходимо рядків, де було б чітко вказано на певний визначений перелік праман, що може бути витлумачено як свідчення відносно неproblemатичності цього питання для засновників цієї даршани. Похідне від *ṛatāṇa* – *ṛatāṇaṃ* згадується у сутрі II.10.2.9II, але не витлумачується як вказівка на перелік праман. Термін пратьякша, хоч і присутній у лексиконі засадничої сутри вайшешиків та має істотне значення для розкриття їхніх епістемологічних поглядів, не постає як такий, що потребує додаткових пояснень. Термін пратьякша у "Вайшешика-сутрі" ми знаходимо, наприклад, у сутрах: ;II 8.1.2II ;II 4.2.2II ;II 3.2.14II ;II 2.1.19II ;II 10.1.3II ;II 9.1.6II ;II 9.1.11II.

У третьому рядку першої частини першого розділу "Ньяя-сутра" читаємо:

Pratyakṣānumānopamānaśabdāḥ pramāṇāni ||N.S. 1.1.3||

Пратьякша в цій сутрі вказана в переліку праман разом з ануmanoю (санскр. *anumāna*), упаманою (санскр. *upamāna*) та шабдою (санскр. *śabda*) і подано цей перелік у формі традиційної для санскриту дванди (санскр. *dvandva*). Двандва – складне слово, що утворюється через поєднання двох або більше понять.

Анумана – термін, що традиційно перекладають як "силогізм" або "умовивід", і у випадку ньяї коректність такого перекладу зазвичай під сумнів не ставлять.

"permission, consent; the act of inferring or drawing a conclusion from given premises; inference, consideration, reflection; guess, conjecture; one of the means of obtaining true knowledge." (Monier-Williams, 1899: 37).

Показово, що у словнику санскриту Кельнського університету термін "syllogism" пропонується перекладати як "saṃvākyā", або "avaayavin", або "rañcāvayava". Етимологія цього терміна може бути пояснена як поєднання префіксу ану- (санскр. *anu-*), який, серед іншого, може бути перекладений як "після" та згаданого вище іменника *манас*.

"after, along, alongside, lengthwise, near to, under, subordinate to, with; according to, severally, each by each, orderly, methodically, one after another, repeatedly; over, near to, through, to, towards, at, in order, agreeably to, in regard to, inferior to; after, afterwards, thereupon, again, further, then, next." (Monier-Williams, 1899: 31).

Таким чином, можемо припустити, що анумана варто тлумачити як: "після манас" або "згідно манас". Упамана – термін, який перекладають як "порівняння", а його етимологія подібна до попереднього прамана, адже витлумачується як поєднання префіксу упа- (санскр. *upa-*) що, серед іншого, може бути перекладений як: "разом з" або "одночасно з" або "згідно", та манас, що утворює: упамана – "разом з манас" або "одночасно з манас" чи "порівняно з манас".

"towards, near to, by the side of, with, together with, under, down; direction towards, nearness, contiguity in space, time, number, degree, resemblance, and relationship, but with the idea of subordination and inferiority; with, together with, at the same time with, according to." (Monier-Williams, 1899: 194–195).

Етимологія терміна *шабда* (санскр. *śabda*), що здебільшого перекладається як "авторитетне свідчення", спрямовує нас до дієслівного кореня √шabd (санскр. √śabd), який зазвичай перекладають як "звучати" або "озвучувати". Слід зауважити, що це прамана, поза сумнівом, стосується звуку і мовлення, але не будь-якого, а зі специфічним статусом, обґрунтування якого передовсім займалися представники даршани міманса.

"to make any noise or sound, cry aloud; to call, invoke; to call, address; to be sounded; to be called." (Monier-Williams, 1899: 1052).

Важливість перших рядків "Ньяя-сутра" передовсім аргументована тим, що вони створюють системне ядро тексту загалом. Уваги заслуговує те, що в першому рядку першої частини першого розділу, де визначено перелік понять як системотворчих одиниць після *прамана*, вказано прамея (санскр. *prameya*) – термін, що традиційно перекладають як "предмет пізнання":

Pramāṇaprameyasamśyaprayojanadr̥ṣṭāntasiddhāntāvaya vatarkanirṇayavādajalpavitaṇḍāhetvābhāsacchalajātinigrahasthānānām̐tattvajñānāñiṣṭreyasādhigamaḥ ||N.S. 1.1.1||

"to be measured, measurable, to be ascertained or proved, provable; that of which a correct notion should be formed; an object of certain knowledge, the thing to be proved or the topic to be discussed." (Monier-Williams, 1899: 686).

Якщо *пратьякша* належить до *прамана*, то, актуалізований у контексті з'ясування етимології термінів *ану-мана* і *упамана*, *манас* до *прамея*:

Ātmaśarīrendriyārthabuddhimanahpravṛttidoṣapretyabhāva phaladuḥkhāpavargāstu prameyam ||N.S. 1.1.9||

Також, як бачимо, до *прамея* належить: атман (санскр. *ātman*), тіло (санскр. *śarīra*) індрії (санскр. *indriya*), артха (санскр. *artha*), буддгі – розуміння (санскр. *buddhi*), активність (санскр. *pravṛtti*), доша – афект (санскр. *doṣa*), потойбіччя (санскр. *pretyabhāva*), відплата (санскр. *phala*); духкха – страждання (санскр. *duḥkha*), звільнення від переродження (санскр. *apavarga*).

"the breath; the soul, principle of life and sensation; the individual soul, self, abstract individual; essence, nature, character, peculiarity; the person or whole body considered as one and opposed to the separate members of the body; the body; the highest personal principle of life, Brahma (cf. paramātmā); effort; firmness; the sun; fire; a son" (Monier-Williams, 1899: 135).

"the body, bodily frame, solid parts of the body (pl. the bones); any solid body; one's body i.e. one's own person; bodily strength; a dead body." (Monier-Williams, 1899: 1057).

"power, force, the quality which belongs especially to the mighty Indra; exhibition of power, powerful act; bodily power, power of the senses; virile power; faculty of sense, sense, organ of sense; the number five as symbolical of the five senses" (Monier-Williams, 1899: 167).

"aim, purpose; cause, motive, reason; advantage, use, utility; thing, object; object of the senses; substance, wealth, property, opulence, money; personified as the son of Dharma and Buddha; affair, concern; lawsuit, action; having to do with (instr.), wanting, needing anything; sense, meaning, notion; manner, kind, prohibition, prevention; price." (Monier-Williams, 1899: 90).

"the power of forming and retaining conceptions and general notions, intelligence, reason, intellect, mind, discernment, judgement; perception; comprehension, apprehension, understanding, knowledge of one's self. psychology; presence of mind, ready wit; an opinion, view, notion, idea, conjecture; thought about or meditation on, intention, purpose, design; impression, belief, notion; right opinion, correct or reasonable view; a kind of metre." (Monier-Williams, 1899: 733).

"moving onwards, advance, progress; coming forth, appearance, manifestation; rise, source, origin; activity, exertion, efficacy, function; active life; giving or devoting one's self to, prosecution of, course or tendency towards, inclination or predilection for; application, use, employment; conduct, behaviour, practice; the applicability or validity of a rule; currency, continuance, prevalence; fate, lot, destiny; news, tidings, intelligence of; cognition; the exudation from the temples of a rutting elephant." (Monier-Williams, 1899: 694).

"evening, darkness; fault, vice, deficiency, want, inconvenience, disadvantage; badness, wickedness, sinfulness; offence, transgression, guilt, crime; damage, harm, bad consequence, detrimental effect; accusation, reproach; alteration, affection, morbid element, disease." (Monier-Williams, 1899: 498).

"the state after death, future life." (Monier-Williams, 1899: 712).

"fruit; the kernel or seed of a fruit; a nutmeg; consequence, effect, result, retribution (good or bad), gain or loss, reward or punishment, advantage or disadvantage; benefit, enjoyment; compensation; the issue or end of an action; the result of a calculation, product or quotient &c.; corrective equation; area or superficial contents of a figure; interest on capital; the third term in a rule of three sum; a gift, donation; a gaming board; a blade (of a sword or

knife); the point of an arrow; a shield; a point or spot on a die." (Monier-Williams, 1899: 716).

"uneasy, uncomfortable, unpleasant, difficult; uneasiness, pain, sorrow, trouble, difficulty; with difficulty, scarcely, hardly; it is difficult to or to be." (Monier-Williams, 1899: 483).

"completion, end; the emancipation of the soul from bodily existence, exemption from further transmigration; final beatitude; gift, donation; restriction (of a rule)." (Monier-Williams, 1899: 52).

Звісно, ми не маємо підстав стверджувати, що вказаний у цій сутрі перелік *прамей* є вичерпним. Загальновідомо, що специфіка філософської культури Індії полягає у першочерговості практично-прагматичного призначення будь-якої теорії. А отже, притаманне західним філософам прагнення створити всеохоплюючу і вичерпну систему категорій або найзагальніших знань не є обов'язковим для індійських мислителів. У цьому випадку, найімовірніше, ми маємо справу з переліком *прамей*, які наведені за ознакою черговості їх осягнення у практичній реалізації вчення Ньяя на шляху звільнення від сансари.

Прикметно що, зокрема, індрії, а до них в індійському інтелектуальному дискурсі традиційно зараховують слух, зір, смак, дотик, нюх та манас, вказуються не як одне з можливих *праман*, тобто не як джерело пізнання, а саме як *прамея* – предмет.

Специфіка вживання цього терміна у ведичній літературі спонукає вважати його належним до індрії та пояснювати як "знаряддя пізнання" (англ. *instrument of Knowledge*) (Amin, Sharma, Vyas, Vyas, 2015: 129).

Здавалося б, очевидне для західних культур розрізнення суб'єкта, проявів його суб'єктної активності (зокрема: відчуття, сприйняття, усвідомлення, осягнення, пізнання, рефлексії) та предметів – об'єктів, з якими суб'єкт контактує та на які спрямовує свою активність, явно не узгоджується з поданим у "Ньяя-сутрі" підходом. Ми можемо припустити, що це результат того, що сама суб'єктна активність у всіх її проявах може постати як об'єкт самопізнання. Тож, перелік *прамей* може бути пояснений як виклад цілком зрозумілої західним мислителям конструкції: атман – самість – основа суб'єктності, шяріра-тіло, яким керує атман, індрії – емпіричні органи чуття, артха – те, на що спрямовується і заради чого здійснюється активність суб'єкта, буддгі – розуміння або сприйняття, яке досягається завдяки індриям та артха, правритті – активність, діяльність або поведінка суб'єкта, що скеровуються відповідно до буддгі, а далі – опис складових долаання вкоріненості в сансарі. Звісно, такий спосіб тлумачення потребує вагомшого обґрунтування. Єдиним суттєвим аргументом на його користь у контексті предмета нашого дослідження, є те, що послідовність *прамей* у цьому переліку, найімовірніше, не є випадковою, а отже, має бути віддзеркаленням уявлення про справжній стосунок між ними.

У четвертій сутрі першої частини першого розділу "Ньяя-сутри" ми отримуємо засадниче для усього тексту пояснення того, як слід тлумачити *прамея*:

Indriyārthasannikarṣoṭpannam jñānam avyapadeśyam avyātirekamavyabhicāri vyavasāyātmakam pratyakṣam ||N.S. 1.1.4||

У перекладі Відьябгусана, опублікованого в 1913 році, ці рядки слід перекладати: "*Perception is that knowledge which arises from the contact of a sense with its object and which is determinate, unamenable and non-*

erratic." (Vidyabhusana, 1913: 1). А у відносно сучасній статті стенфордської енциклопедії знаходимо такий переклад: "*Perception is a cognition which arises from the contact of the sense organ and object and is not impregnated by words, is unerring, and well-ascertained.*" (Chadha, 2021). Як бачимо, лексикон цієї сутри сформовано такими термінами: *прат'якша*, що в обох перекладах постає як "сприйняття" (англ. *perception*), і це, як ми вже зазначали вище, є надзвичайно поширеним підходом; *індрія*, що в першому варіанті перекладається як "чуття" (англ. *sense*), а в другому – як "орган чуття" (англ. *sense organ*); *артха*, що в обох випадках перекладено як "об'єкт" (англ. *object*); *саннікарса* (санскр. *sannikarṣa*), що також в обох випадках перекладено як "контакт"; *джняна* (санскр. *jñāna*), що в першому варіанті перекладено як "знання" (англ. *knowledge*), а у другому – як "пізнання" (англ. *cognition*); *ав'япадешьям* (санскр. *avyapadeśyam*); *ав'ятірека* (санскр. *avyatireka*), що згідно зі словником Монье-Вільямса тотожне або близьке за значенням з *ав'ябгічарін* (санскр. *avyabhicārin*); та *в'явасаятмака* (санскр. *vyavasāyatmaka*).

"drawing near or together, approximation, close contact, nearness, neighbourhood, proximity, vicinity; connection with, relation to, the connection of an Indriya or organ of sense with its Viśaya or object; a receptacle, repository; near, at hand." (Monier-Williams, 1899: 1146).

"knowing, becoming acquainted with, knowledge, (esp.) the higher knowledge; conscience." (Monier-Williams, 1899: 426).

"not to be defined." (Monier-Williams, 1899: 111).

"ull of resolve or energy, energetic, laborious" (Monier-Williams, 1899: 1033).

Ав'япадешьям у словнику Монье-Вільямса та у словнику санскриту Кельнського університету має моносемічний переклад як: "невизначуване", але в образах для аналізу варіантах перекладу тлумачиться або "який є остаточним або ясним" (англ. *which is determinate*) у першому випадку, або "який не наповнюється словами" (англ. *is not impregnated by words*) у другому. Згідно з Монье-Вільямсом, етимологічний аналіз спрямовує нас до префікса "не-" (санскр. *a-*) (Monier-Williams, 1899: 1) та терміна *віападешья*, який ми можемо перекласти як "бути названим" або "бути визначеним". У свою чергу, термін *віападеш'я* спрямовує нас до *ападеш'я* (санскр. *apadeśya*), що перекладається як "вказувати" або "констатувати", та до терміна *деш'я* (санскр. *deśya*), який ми можемо перекласти як "бути обраним" або "стверджуваним".

"to be designated or indicated or named, to be censured or blamed" (Monier-Williams, 1899: 1031).

"to be indicated, to be stated." (Monier-Williams, 1899: 1049)

"to be pointed or picked out, excellent in its kind, standard; being on the spot or present, witness; born in the country, indigenous, a true native; the proposition or statement; the fact or charge to be proved or substantiated." (Monier-Williams, 1899: 496).

Спосіб тлумачення цього терміна викликав дискусію не лише серед західних дослідників, але й серед мислителів ньяйків, що коментували "Ньяя-сутра": "*The meaning of the qualification "avyapadesyam," however incited a debate which occupied the Nyāya for almost a millennium...*" (Bhattacharya, 2021: 25). У світлі цієї обставини, що етимологія *ав'япадеш'ям* не спрямовує нас до жодного дієслова або дієслівного кореня зі значенням "говорити" або "вимовляти", чи "висловлювати",

природним видається висновок, що переклад цього терміна як "невербальне" або "не наповнене словами" є наслідком традиції його тлумачення у коментаторській літературі. Власне, полеміка між буддійським "номіналізмом" та "реалізмом" ньяйків та граматистів (Stephen, 2021) не мала жодних можливостей оминати питання про спосіб тлумачення прат'якша, адже це прамана була визнана в обох "таборах".

Ав'ятірека традиційно перекладають як "безпомилковий" або "такий, що не передбачає винятків", а *ав'ябгічарін* – як "стійкий", постійний", "вірний". В етимології слів *ав'ятірека* та *ав'ябгічарін*, що подібна до попередньої наявності префіксу "не-", увагу привертають терміни *в'ятірека* (санскр. *vyatireka*), що ми можемо перекласти як "виключення" або "заперечення", та *в'ябгічарін* (санскр. *vyabhicārin*), що перекладається як "невірний", "непостійний". Як бачимо, у цій сутрі вони з'єднані в одну лексему, і в першому варіанті перекладу вона постає як "безпомилковий" (англ. *non-erratic*), і у другому використаний англійський термін "*is unerring*", що українською також можна перекласти як "є безпомилковим". *В'ятірека* – термін, що часто вживається у різних контекстах індійської філософії, зокрема в поєднанні з *анвая* (санскр. *anvaya*), що можна перекласти як "логічний зв'язок слів" або "логічний зв'язок причини і наслідку" (Cardona, 1967–1968). *Анваря-в'ятірека* – термін, яким означають відокремленість та пов'язаність підметів висловлювання.

В'явасаятмака англійською у першому перекладі подано як "*unamenable*", а у другому – як "*well-ascertained*". Ці англійські слова мають істотні відмінності у значенні, а українською ми можемо перекласти їх як "непіддатливий" та "точно встановлений" відповідно. А на підставі словника Монье-Вільямса ми можемо цей термін перекласти як "активний" або "рішучий", чи "енергійний". Етимологія цього терміна – складне питання, через розмаїття можливих варіантів тлумачення. Найбільш імовірним видається припущення про витокову роль дієслівного кореня √vi у значенні "підходити", "збуджувати", "спонукати", "сприяти". Також утворення цього терміна пояснюють поєднанням слів: *в'явасая* (санскр. *vyavasāya*), яке ми можемо перекласти як "зусилля", "дія", "напруга", і *атмака* (санскр. *ātma*) у значенні "складається з". Сучасна дослідниця Чадха Моніма, автор другого перекладу сутри 1.1.4 із узятих нами до аналізу, в іншому контексті витлумачила *в'явасаятмака*, "*determinate perceptual judgment*" (Chadha, 2017: 93).

"distinction, difference, separateness, separation, exclusion; negation; contrariety, contrast to; logical discontinuance; a partic. figure of speech." (Monier-Williams, 1899: 1030).

"going astray, straying or deviating or diverging from; following bad courses, doing what is improper, profligate, wanton, unchaste (esp. said of women), faithless towards; changeable, inconstant; transgressing, violating, breaking; irregular, anomalous; (a word) having a non-primitive or secondary meaning, having several meanings; anything transitory (as feelings &c.)." (Monier-Williams, 1899: 1032).

"connection, association, being linked to or concerned with; the natural order or connection of words in a sentence, syntax, construing; logical connection of words; logical connection of cause and effect, or proposition and conclusion; drift, tenor, purport; descendants, race, lineage, family" (Monier-Williams, 1899: 46).

"to go, approach; to set in motion, arouse, excite, impel; to further, promote, lead or bring or help any one to; to get,

procure; cause to go or approach; to impregnate." (Monier-Williams, 1899: 1004).

"strenuous effort or exertion; settled determination, resolve, purpose, intention to; trade, business; an act, action, performance; first impression or perception; state, condition; artifice, stratagem, trick." (Monier-Williams, 1899: 1033).

"belonging to or forming the nature of; having or consisting of the nature or character of; consisting or composed of." (Monier-Williams, 1899: 136).

З сутри 1.1.4 ми дізнаємось, що *пратьякша* виникає з контакту індрій та артхи, а отже, слід проаналізувати питання стосунку між цією праманою та буддгі. *Буддгі* іноді тлумачать як інтелект (англ. *intellect*) (Tuske, 2011). Однак цей термін має досить складну історію вживання (Fitzgerald, 2017) та вимагає як мінімум окремого дослідження.

У сутрі:

Buddhirupalabdhirjñānamityanarthāntaram ||N.S. 1.1.15||

яку, наприклад, Відьябгусана переклав як: "*Intellect, apprehension and knowledge – these are not different from one another*" (Vidyabhusana, 1913: 6) ми знаходимо ствердження фактичної синонімічності *буддгі* та *джняни*, і це є свідченням на користь нашого припущення про їх максимально близьке "розташування" у процесі пізнання, адже згадана в сутрі 1.1.4 джняна є безпосереднім "проявом" пратьякша в результаті контакту між індріями і артхою. Чи кожне джняна має своїм джерелом пратьякша – праману? І чи кожен контакт між індрією і артха обов'язково утворює пратьякша? Відповідей на ці питання на підставі самого лише аналізу першого розділу першої частини "Ньяя-сутра" ми, на жаль, не знаходимо. Відомо, що в даршані Ньяя здійснювали типологізацію різновидів пратьякша (Маһаҗап, 2022: 840), однак питання оцінювання їх за критеріями істинності або хибності здобутих знань потребує додаткового вивчення.

Отже, у сутрі 1.1.4 атрибутивними предикатами пратьякша визначено: ав'япадешьям, що, як зазначено вище, можливо перекласти як "невизначуване", та вочевидь не випадково з'єднані в двандву *ав'ятірека* та *ав'ябгічарін*, що ми можемо перекласти як "беззаперечне і незмінне", і *в'явасаятмака* як "активне і точне". Звісно, спосіб перекладу цих характеристик пратьякша – питання дискусійне. На перший погляд, *ав'япадешьям* – "невизначуваність" суперечить "в'явасаятмака" – точність. Як ми зазначали вище, традиція витлумачувати ав'япадешьям кризь призму пояснення стосунку між пратьякша і словом сформована авторитетом коментаторів, зокрема Ватсьяяні – автора "Ньяя-сутра-бгашья" (санскр. *Nyāya Sutra Bhāshya*), і є віддзеркаленням нагальної для тогочасного дискурсу проблеми статусу мови, сформованої на основі доробку граматистів (Bhattacharya, 2021: 25). Ідеться про перший збережений коментар до "Ньяя-сутра", що датується IV–V ст. н. е.

Цікаво, що перекладачі вживають формулювання "невербальне", а не "довербальне", адже згідно з типовим у західній філософській парадигмі способом осмислення проблеми універсалій, акцент слід робити на послідовності довербального і вербального пізнання, де ствердження першого головним і єдиним джерелом достовірних знань про дійсність є ознакою "номіналізму" (Tillemans, 2021). Згідно із загальновідомим уявленням про думку, якої дотримувалась більшість буддійських мислителів Індії, вербалізація спотворює дійсність.

А згідно з так само загальновідомим уявленням про позицію граматистів (зокрема, Bhartrhari – Бгартригарі – індійський граматист V–VII ст. н. е.) розпізнавання предмета у сприйнятті невіддільне від його словесного найменування. "Невизначуваність" є характеристикою, що здається більш доречною у міркуваннях щодо трансцендентного, адже ми зазвичай вживаємо цей прикметник щодо того, що мислиться як принципово невизначуване, тобто недосяжне для понятійно-предикативного визначення. Тому такий переклад цього терміна видається недоречним. Один із варіантів тлумачення – ав'япадешьям – вказує на те, що знання, отримане в ситуації пратьякша, є виключно результатом безпосереднього досвіду особистості, і його не отримати опосередковано через "слова іншого". За такого підходу "невизначуваність" та "невербальність" стверджуються не як ознаки того, що знання, здобуті у пратьякша, у принципі неможливо визначити і вербалізувати, а як свідчення того, що вони у форматі висловлювання чи судження перетворюються на дещо "інше" стосовно власного витoku. У зв'язку з тим, що позиція автора "Ньяя-сутра" щодо можливості розпізнавання предмета сприйняття без його вербального значення, принаймні на цьому етапі нашого дослідження, не є з'ясованою, варто втриматись також і від перекладу *ав'япадешьям* як "невербальне" або "довербальне".

Переклад *ав'ятірека* та *ав'ябгічарін* як "беззаперечне і непорушне" принципівих заперечень не викликає, однак слід уточнити, чи йдеться про дійсність цих властивостей лише впродовж тривання контакту між індріями і котримсь конкретним артха, чи про збереження їх у пам'яті та у подальшому вербальному визначенні. Принаймні відносно неспростовним видається припущення, що йдеться про враження, отримане внаслідок контакту органів чуття з об'єктом, яке має бути ясным і стійким. Саме "стійким", а не "незмінним", адже ми не можемо стверджувати, що те, що засвідчують нам наші індрії про те чи інше артха, неазавжди лишається незмінним, тобто вічним. Унаочнені в етимології та різних варіантах перекладу *в'явасаятмака* значення "активність" і "енергійність", можуть бути пояснені як "інтенсивність" або "яскравість" унаочненості джняна в ситуації пратьякша.

Дискусія та висновки. Засадниче пояснення пратьякша в першому розділі першої частини "Ньяя-сутра" актуалізує для нас проблему тлумачення таких, надзвичайно важливих для дослідження історії філософії Індії, понять, як: прамана, індрії, манас, артха, джняна, буддгі.

Термін *прамана* зазвичай вживається у науковій літературі західних дослідників у вигляді транскрипції як неперекладний, він є предметом численних досліджень. З сутри 1.1.3 дізнаємось, що пратьякша – прамана, а отже, для її пояснення необхідно окреслити принаймні початкові змістові контури цього терміна. Згідно з традиційним уявленням, прамана – умова і джерело істинних знань, отже, те, на основі чого виникають знання хибні, праманою не визнається.

Пратьякша – це обов'язково ситуація здобуття саме істинного знання. Тому, перш ніж перекладати це поняття як "сприйняття" чи "сприймання", потрібно з'ясувати, чи передбачає значення цих слів в українському академічному лексиконі обов'язкову істинність здобутих у сприйнятті знань. Звісно, ми неминуче опиняємось перед питанням про критерії істинності, які видавались очевидними представникам філософської культури Індії загалом. Але, навіть лишивши його відкритим, маємо визнати, що для українського дискурсу саме по собі

сприйняття не є гарантією істинності отриманого знання. Варто припустити, що пратьякша, як і інші прамани, – пізнавальні ситуації, у яких досягається істина.

Відкритим і нагальним для подальших досліджень є питання про те, чи кожен контакт між індріями і артхою, про які йдеться в сутрі 1.1.4, обов'язково призводить до формування джняна, що відповідає критеріям ав'япадешьям, ав'ятірека, ав'ябгічарін, в'явасаятмака. Також постає запитання: чи можливо говорити про контакт індрій у значенні простого переліку емпіричних органів чуття (зору, слуху, дотику, смаку, нюху) з артхою без посередництва манас, або, попри те, що в сутрі 1.1.9 у переліку прамей манас та індрії вказані окремо, безглуздо припускати настання пратьякша в контакті індрій та артхою без обов'язкового посередництва манас, а отже, у сутрі 1.1.4 це поняття присутнє імпліцитно?

З сутри 1.1.15 з'ясуємо, що поняття джняна та буддгі фактично тотожні за значенням. На підставі сутри 1.1.4 та 1.1.9 можемо зробити висновок, що вони обидва є наслідком контакту між індріями і артхою. Перелік значень, які нам пропонуються для їх перекладу, приблизно збігаються: "знання", "пізнання", "розуміння". Для зіставлення пратьякша зі значеннями термінів *перцепція* (лат. *perceptio*) та *аперцепція* (лат. *aperceptio*) ми мали б спробувати з'ясувати, чи є означені "знання" чи "розуміння" обов'язково усвідомленими, однак проаналізований нами перший розділ першої частини "Ньяя-сутра" прозорої відповіді на це запитання не пропонує, опосередкованим натяком на можливий спосіб тлумачення джняна у його стосунку до свідомості ми можемо визнати термін *індріяджняна* (санскр. *indriyajñāna*), що, серед іншого, перекладається як *свідомість* (англ. *consciousness*) (Monier-Williams, 1899: 167).

Ав'япадешьям як ознака джняна, що має бути отримане завдяки пратьякша, відкриває досить об'ємну палітру можливих тлумачень, однак максимально невразливим для критики і таким, що відповідає змісту об'єктивного предмету дослідження, варто визнати його переклад як "таке, що передує визначенню і висловлюванню". *Ав'ятірека-ав'ябгічарін* – прикметник, який можемо пояснити як "таке, що є ясним, чітким, несуперечливим і стійким". *В'явасаятмака* – властивість, яку найімовірніше варто витлумачити як "таке, що є інтенсивним, яскравим і сповненим енергією".

Загалом термін *пратьякша* ми можемо визнати таким, що належить до неперекладних, однак через дійсну змістову спорідненість з поняттям *сприйняття* та з міркувань зручності доречним видається використання в українському лексиконі подвоєння: "сприйняття – пратьякша".

Список використаних джерел

- Бурба Д. Практична транскрипція санскритських власних назв та термінів в українській мові. *Східний світ*. 2018. № 1. С. 104–122.
- Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей. Т. 3 Дух і Літера, 2013. С. 65–73. (перцепція, аперцепція, сприйняття)
- Завгородній Ю., Луценко Д. "Вайшешика-сутри" Канади (I.1–48): переклад й історико-філософський коментар. *Філософська думка*. 2006. № 6. С. 90–124.
- Філософія : словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. Київ : КВІЦ, 2020. 274 с.
- Amin H, Sharma R, Vyas H., Vyas M. Concept of Manas: Insights from Nyāya Darśana and Āyurveda. *Yoga Mimamsa*. 2014. Vol. 46. P. 71–5.
- Bhaskar J. A critical study about the Nyaya theory of prama and pramanas. *Journal Of Humanities And Social Science*. 2015. Vol. I. P. 30-32.
- Bhattacharya K. The Term "avyapadesyam" in Gautama's Definition of Perception: Development through the Commentarial Tradition. *Journal of World Philosophies*. 2021. Vol. 6. P. 24–37.
- Bilimoria P. Perception (Pratyakṣa) in Advaita Vedānta. *Philosophy East and West*. 1980. Vol. 30. № 1. P. 35–44.

- Cardona G. Anvaya and Vyatireka in Indian Grammar. *The Adyar Library Bulletin*. 1967–68. Vol. XXXI–XXXII. P. 313–354.
- Chadha M. Contents of consciousness: Perception. Chapter 9. *History of Indian Philosophy*. 2017. P. 91–98.
- Chadha M. Perceptual Experience and Concepts in Classical Indian Philosophy : The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2021 Edition) / Edward N. Zalta (ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/perception-india/> (дата звернення: 01.07.2022).
- Chakrabarti K. The Nyāya-Vaiśeṣika Theory of Universals. *Journal of Indian Philosophy*. 1975. Vol. 3. P. 363–382.
- Chatterjee S. The Nyaya Theory of Knowledge A Critical Study of Some Problems of Logic and Metaphysics. New Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 2016. 387p.
- Chittaranjan N. Natural Realism and Contact Theory of Perception. Chennai : Notion Press, 2019. 357 p.
- Das B.-C. The Super normal means of Knowing a critical study on the concept of Alaukika pratyakṣa in Nyaya Philosophy : Doctoral dissertation. 1998. 179 p.
- Dasti M.-R. Rational belief in classical India: Nyāya's epistemology and defense of theism : Dissertation. 2010. 285 p.
- Gupta R. Buddhist Concepts of Pramāna and Pratyakṣa. Wollongong : Sundeep Prakashan , 2006. 275 p.
- Mahajan Ch. Pratyakṣa Pramāna: A Comprehensive Review on its Types, Factors and Open Issues. *International Journal of Novel Research and Development (IJNRD)*. 2022. Vol. 7, Issue 4. P. 839–843.
- Matilal B. Logic, Language and Reality: Indian Philosophy and Contemporary Issues. New Delhi : Motilal Banarsidass, 1997. 447 p.
- Matilal B. Perception: An Essay in Indian Theories of Knowledge. Oxford, 1992. 456 p.
- Mohanty J.-N. A Fragment of the Indian Philosophical Tradition-Theory of Pramāna. *Philosophy East and West*. 1988. Vol. 38.3. P. 251–260.
- Mohiuddin I., Jan S. Concept of Perception: A Critical Study with Reference to Nyaya and Charvaka. *Lokāyata. Journal of Positive Philosophy*. 2021. Vol.12(01). P. 10–18.
- Mondal P.-K. Some aspects of perception in old Nyāya. *Journal of Indian Philosophy*. 1982. Vol. 10. P. 357–376.
- Monier-Williams M. A sanskrit-english dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate indo-european languages. Oxford, 1899. 1333 p.
- Potter K. Meaning and Truth. *Encyclopedia of Indian Philosophies*. 1977. Vol. 2. P. 160–168.
- Potter K. Some Thoughts on the Nyāya Conception of Meaning. *Journal of Indian Philosophy*. 1975. Vol. 3. № ½.
- Samanta S. A Critical Survey of Manas in Indian Philosophy. Kolkata : Sanskrit Pustak Bhandar, 2012. 186 p.
- Sinha L.-P.-N. Nyaya Theory of Perception. Delhi : Classical Publishing Company, 1982. 239 p.
- Soni J. The Concept of Manas in Jaina Philosophy. *Journal of Indian Philosophy*. 2020. Vol. 48. P. 315–328.
- Stephen Ph. Epistemology in Classical Indian Philosophy. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2021 Edition) / Edward N. Zalta (ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/epistemology-india/> (дата звернення: 20.09.2022).
- Takahashi K. The Manas and the Manovahā Channel in the Vārṣneyādhyātma of the Mahābhārata: A Critical Reading of Mahābhārata. *Journal of Indian Philosophy*. 2019. Vol. 47. P.421–452.
- Tanizawa J. Perception in Indian Philosophy Is Nirvikalpikam Pratyakṣam Possible? *Minamijakenkyu*. 1995. Vol. 7. P. 1–13.
- Tillemans T. Dharmakīrti. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2021 Edition) / Edward N. Zalta (ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/dharmakīrti/> (дата звернення: 07.08.2022).
- Tuske J. The Concept of Emotion in Classical Indian Philosophy. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2021 Edition) / Edward N. Zalta (ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/concept-emotion-india/> (дата звернення: 05.08.2029).
- Vidyabhusana S. Ch. The Nyāya Sūtras. *The Sacred Book of the Hindus translation*. Bhuvaneshvar Asrama Press, 1913. Vol. VIII. 274 p.
- Vyas Ch.-Sh. Navrang Buddhist Theory of Perception with Special Reference to Pramāna Vārttika of Dharmakīrti. Navrang, 1991. 177 p.

References

- Burba D. (2018) Praktychna transkryptsiya sanskryts'kykh vlasnykh nazv ta terminiv v ukrayins'kiy movi *Skhidnyy svit*, № 1. (In Ukrainian)
- Yevropeys'kyy slovnyk filozofiy: Leksykon neperekladnostey. T. 3 (2013) Duxh i Litera. (In Ukrainian)
- Zavhorodnyy Yu., Lutsenko D. (2006) "Vaysheshyka-sutry" Kanady (I.1–48): pereklad y istoriko-filosofsk'yy komentar *Filosofsk'ka dumka*, № 6. K. 2006. (In Ukrainian)
- Filozofiya: slovnyk terminiv ta personaliy (2020) / V. S. Blikhar, M. A. Kozlovets', L. V. Horokhova, V. V. Fedorenko, V. O. Fedorenko. Kyiv: KVITs. (In Ukrainian)
- Amin H, Sharma R, Vyas H., Vyas M. (2014) Concept of Manas: Insights from Nyāya Darśana and Āyurveda. *Yoga Mimamsa*, Vol. 46.
- Bhaskar J. (2015) A critical study about the Nyaya theory of prama and pramanas *Journal Of Humanities And Social Science*, Vol. I.

- Bhattacharya K. (2021) The Term "avyapadeśyam" in Gautama's Definition of Perception: Development through the Commentarial Tradition *Journal of World Philosophies*, Vol. 6.
- Bilimoria P. (1980) Perception (Pratyakṣa) in Advaita Vedānta *Philosophy East and West*, Vol. 30, No. 1.
- Cardona G. (1967-68) Anvaya and Vyatireka in Indian Grammar *The Adyar Library Bulletin*, Vol. XXI-XXXII.
- Chadha M. (2017) Contents of consciousness: Perception. Chapter 9 *History of Indian Philosophy*, Routledge.
- Chadha M. (2021) Perceptual Experience and Concepts in Classical Indian Philosophy *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/perception-india/> (дата звернення: 01.07.2022).
- Chakrabarti K. (1975) The Nyāya-Vaiśeṣika Theory of Universals *Journal of Indian Philosophy*, Vol. 3.
- Chatterjee S. (2016) *The Nyaya Theory of Knowledge A Critical Study of Some Problems of Logic and Metaphysics*. New Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited.
- Chittaranjan N. (2019) *Natural Realism and Contact Theory of Perception* Chennai: Notion Press.
- Das B.-C. (1998) *The Super normal means of Knowing a critical study on the concept of Alaukika pratyakṣa in Nyaya Philosophy*. Doctoral dissertation University of North Bengal.
- Dasti M.-R. (2010) *Rational belief in classical India: Nyaya's epistemology and defense of theism*. Dissertation. University of Texas.
- Gupta R. (2006) *Buddhist Concepts of Pramāna and Pratyakṣa* Wollongong: Sundeepr Prakashan.
- Mahajan Ch. (2022) Pratyakṣa Pramāna: A Comprehensive Review on its Types, Factors and Open Issues *International Journal of Novel Research and Development (IJNRD)*, Vol. 7, Issue 4.
- Matilal B. (1997) *Logic, Language and Reality: Indian Philosophy and Contemporary Issues*. New Delhi: Motilal Banarsidass.
- Matilal B. (1992) *Perception: An Essay in Indian Theories of Knowledge*, Oxford University Press.
- Mohanty J.-N. A. (1988) Fragment of the Indian Philosophical Tradition-Theory of Pramāna *Philosophy East and West*, Vol. 38.3.
- Mohiuddin I., Jan S. (2021) Concept of Perception: A Critical Study with Reference to Nyaya and Charvaka *Lokāyata. Journal of Positive Philosophy*, Vol.12(01).
- Mondal P.-K. (1982) Some aspects of perception in old Nyāya *Journal of Indian Philosophy*, Vol. 10.
- Monier-Williams M. (1899) *A sanskrit-english dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate indo-european languages*. Oxford.
- Potter K. (1977) *Meaning and Truth, in Encyclopedia of Indian Philosophies*, Vol. 2, Princeton University Press.
- Potter K. (1975) Some Thoughts on the Nyāya Conception of Meaning *Journal of Indian Philosophy*, Vol. 3, No. ½.
- Samanta S. (2012) *A Critical Survey of Manas in Indian Philosophy* Kolkata: Sanskrit Pustak Bhandar.
- Sinha L.-P.-N. (1982) *Nyaya Theory of Perception* Delhi: Classical Publishing Company.
- Soni J. (2020) The Concept of Manas in Jaina Philosophy *Journal of Indian Philosophy*, Vol. 48.
- Stephen Ph. (2021) Epistemology in Classical Indian Philosophy *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/epistemology-india/>
- Takahashi K. (2019) The Manas and the Manovahā Channel in the Vārṣṇeyādhyātma of the Mahābhārata: A Critical Reading of Mahābhārata *Journal of Indian Philosophy*, Vol. 47.
- Tanizawa J. (1995) Perception in Indian Philosophy Is Nirvikalpikam Pratyakṣam Possible? *Minamijakenkyu.* – Vol. 7.
- Tillemans T. (2021) Dharmakīrti *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/dharmakīrti/>
- Tuske J. (2021) The Concept of Emotion in Classical Indian Philosophy *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/concept-emotion-india/>
- Vidyabhusana S. Ch. (1913) *The Nyāya Sūtras, The Sacred Book of the Hindus translation*. Vol. VIII, Bhuvaneshvar Asrama Press.
- Vyas Ch.-Sh. (1991) *Navrang Buddhist Theory of Perception with Special Reference to Pramāna Vārttika of Dharmakīrti*, Navrang.

Отримано: 24.11.2022

Ухвалено до друку: 19.12.2022

Опубліковано: 30.12.2022

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Philosophy, 2(7), 22-29.

UDC 21/29:233-23

<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2022/7-4/11>

Hanna Hnatovska, PhD, Associate Prof.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-9699-1037>
e-mail: gnatovskanna@knu.ua

INTERPRETATION OF "PRATYAKṢA" IN THE FIRST CHAPTER OF THE FIRST PART OF "NYĀYA SŪTRAS"

The Article is concerned with the investigation of interpretation of the concept "pratyakṣa" in the first chapter of the first part of "Nyāya Sūtras", which became the determining ground for the entire subsequent history of the development of this concept in the teachings of the adherents of this philosophical school and their polemics with opponents. The methods of etymological and contextual analysis are applied, the key meaningful connotations of "pratyakṣa" are outlined, and the main issues of its interpretation and translation are revealed.

The first chapter of the first part of "Nyāya Sūtras" is the systemic core of the work as a whole, therefore its thorough study is of primary importance, both for the reconstruction of the teachings of Nyāya darshan, and for clarifying the specifics of the actualization of the lexemes presented in this part of the text and in the philosophical discourse of India as a whole. However, the brevity of the text chosen for analysis in this article opens a rather comprehensive perspective of different interpretations and creates a number of open questions. The duration of the tradition of comments dedicated to "Nyāya Sūtras" is an evidence of the importance of this work and the difficulty of reconstructing its content. The open questions actualized in the process of this study should not only become the basis for further investigations, but also reveal the specifics of the problematization of "pratyakṣa" in the philosophical discourse of India.

The article reveals that the study of the concept of "pratyakṣa" in the teaching of Nyaya darshan, first of all, requires the analysis of the following concepts: pramāṇa, indriya, manas, artha, jñāna, buddhi. The article also suggests that "pramāna pratyakṣa" is rather a "situation" of acquiring knowledge that meets the criteria of truth, rather than a simple "tool of knowledge" or "ability to know", so its simple translation as "perception" seems insufficiently substantiated. The article declares that the issue whether every contact between indriya and artha necessarily leads to the formation of a jñāna that meets the criteria of avyapadeśyam ("that which precedes definition and expression"), avyatiṛekavyabhicārin ("that which is clear, distinct, uncontroversial and steady"), vyavasāyātmaka ("that which is intense, bright and full of energy") is open and urgent for further research. It also states that the issues whether it is possible to talk about the contact of indriya, in the sense of a simple list of empirical senses (sight, hearing, touch, taste, smell), with artha without the mediation of manas; and how to interpret the possible role of the Western concept of "consciousness" in this process are also important.

Keywords: pratyakṣa, Indian philosophy, pramāṇa, indriya, manas, artha, jñāna, buddhi.